

УДК 343.537

Запорожець Р. А. – аспірант наукової лабораторії
з проблем досудового розслідування
Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

ПРИЧИНИ Й УМОВИ ВЧИНЕННЯ ШАХРАЙСТВ У СФЕРІ ІПОТЕЧНОГО КРЕДИТУВАННЯ

Розглянуто причини й умови, що впливають на вчинення шахрайств у сфері іпотечного кредитування. Визначено роль іпотечного кредитування як ключового чинника стимулювання економічного розвитку. Установлено основні групи детермінант, які перешкоджають ефективному функціонуванню вітчизняного ринку іпотечного кредитування, а також створюють умови для вчинення шахрайств.

Ключові слова: детермінанта, шахрайство, іпотечне кредитування, злочинність, банківська сфера.

Питання протидії злочинності у сфері економіки, зокрема різним видам шахрайських дій, набуває актуальності. Шахрайство активно поширюється та постійно набуває нових форм. Якщо раніше переважало шахрайство з використанням різних предметів (карт, наперстків, грошових ляльок), вуличне, дрібне шахрайство, що полягало в обіцянні доставити річ, за яку отримано аванс, виконати роботу тощо, тобто злочинці покладалися на надмірну довірливість, азартність громадян (матеріальний збиток, якого завдавали ці злочини, був порівняно незначний), то нині поширеним стало так зване шахрайство «білих комірців», а суб'єктами вчинення цих злочинів дедалі частіше стають керівники та посадові особи банківських і фінансово-кредитних установ [1, с. 184].

Дослідження причин та умов злочинності є одним з основних та найскладніших завдань кримінології, що завжди привертало увагу науковців. Водночас за допомогою їх виявлення й аналізу можна підвищити ефективність протидії такому негативному явищу, як шахрайство у сфері іпотечного кредитування.

Питання запобігання шахрайству у сфері іпотечного кредитування досліджували вітчизняні та зарубіжні вчені, серед яких В. Ю. Абрамов, А. І. Долгова, Б. В. Волженкін, Л. Д. Гаухман,

С. Е. Каіржанова, В. Д. Ларичев, О. М. Литвак, С. В. Максимова, А. І. Ольшаний, В. М. Попович, В. П. Ревін, Л. М. Стрельбицька, Г. А. Тосунян, В. В. Черней, С. С. Чернявський, П. С. Яні та ін.

Аналізуючи детермінанти злочинності у сфері іпотечного кредитування, необхідно враховувати, що ці злочини належать до економічних, оскільки зумовлені, передусім, економічними процесами. Водночас будь-яке економічне явище породжує не один соціальний фактор, а низка різноманітних явищ і процесів [2, с. 461], які визначають детермінанти злочинності. Зазначене пов'язано з тим, що соціально-економічні показники в суспільстві в цей період зазнають відхилень від звичайних, чому сприяє стагнація економіки країни й ослаблення ролі держави в розв'язанні соціальних проблем населення.

Ми поділяємо думку С. С. Чернявського, який зауважує, що причиновий комплекс злочинності в кредитно-банківській сфері охоплює досить широке коло детермінант як за походженням, так і за механізмом впливу на злочинність [3, с. 31]. Існує чимало факторів, які впливають на неї. Їх умовно можна розподілити на загальні та спеціальні (стосовно сфери банківського кредитування).

Іншу класифікацію детермінант економічних злочинів запропонував О. Г. Кальман, який криміногенні фактори, що є причинами й умовами економічних злочинів, з позиції їх змістової характеристики поєднує в групи: економічні, політико-ідеологічні, соціально-психологічні, правові, організаційно-управлінські та фактори, пов'язані з правоохоронною і правозастосовною діяльністю [4, с. 142]. Ця класифікація загалом деталізує попередню, тому будемо аналізувати детермінанти злочинів у сфері банківського кредитування на підставі першої із запропонованих класифікацій.

Учені-кримінологи визначають такі основні групи чинників, що впливають на криміногенну ситуацію: соціально-економічні, організаційно-управлінські, нормативно-правові [5, с. 493–498; 6, с. 3; 7, с. 167–180; 8, с. 50].

Отже, до загальних факторів, які є підґрунтям для економічної злочинності, належать:

- недоліки правового регулювання економіки та їх вплив на детермінацію економічної злочинності;
- недоліки діяльності правоохоронних і судових органів щодо запобігання та протидії економічній злочинності;

– соціально-психологічні чинники виявів економічної злочинності;

– недоліки державного управління в Україні, що детермінують економічну злочинність.

Соціально-економічними факторами є також чинники політичного змісту, серед яких: брак ефективних політичних гарантій стабільності кредитної політики держави; тривале орієнтування України на зовнішні запозичення; неможливість відповідати за власними зобов'язаннями перед внутрішніми та зовнішніми кредиторами; високий рівень корупції в органах державної влади та місцевого самоврядування, що формують і реалізують кредитну політику, а також в органах управління банківськими установами.

Соціально-економічні причини мають окремий різновид – соціально-психологічні. Соціально-психологічними факторами вчинення шахрайств у сфері іпотечного кредитування є:

– здатність майнових потреб випереджати у своєму розвитку формування економічного підґрунтя для їх задоволення;

– низький рівень дотримання населенням кримінально-правових норм, які встановлюють відповідальність за корисливі злочини загалом і у сфері банківського, іпотечного кредитування зокрема;

– зневажливе ставлення до ймовірності притягнення до кримінальної відповідальності за корисливий злочин;

– критично низький рівень правосвідомості громадян, серед іншого в аспекті визначення меж притягнення до відповідальності за вчинення економічних злочинів;

– брак сучасних традицій чесного підприємництва;

– низький рівень культури кредитування;

– непопулярність статусу добропорядного боржника;

– провокаційна роль держави щодо поширення в суспільній економічній свідомості стереотипів ухиляння її від виконання своїх зобов'язань за боргами;

– створення ілюзії безкарності організацій та осіб, які ухиляються від погашення кредиторської заборгованості;

– високий рівень недовіри до правоохоронних органів, уповноважених захищати законні інтереси кредиторів;

– дефіцит загальнодоступної інформації щодо кредитної історії юридичних і фізичних осіб тощо.

Під час учинення шахрайських злочинів у сфері іпотечного кредитування психологічний фактор поєднується з економічними та політичними детермінантами та ґрунтується на них. Він полягає в упевненості в необмеженості та всездозволеності способів отримання засобів не лише для існування, а й для збагачення, оскільки організувати бізнес, не маючи стартових накопичень, майже неможливо. Молоде покоління бізнесменів віддає перевагу легким і вигідним видам діяльності, досягненню успіху будь-якою ціною.

Етичні фактори – низький рівень культури та свідомості певної частини суспільства, культ збагачення; морально-психологічна криза, яку загострює брак ідеології; прагнення до наживи навіть протиправним шляхом. Тому останніми роками набули поширення випадки співучасті в зазначених злочинах співробітників банківської установи. Злочинці вишукують «слабкий ланцюг» серед співробітників банку, які спеціалізуються на іпотечному кредитуванні, і з їх допомогою шахрайським шляхом отримують кредити. Помітними є деформація ціннісних орієнтирів у значної частини населення, а також визнання як цілком дозволених деяких форм аморального, антисуспільного та злочинного способу життя чи організації комерційної діяльності.

До соціально-економічних детермінант, які сприяють учиненню злочинів у сфері іпотечного кредитування, також належать такі: високий рівень поляризації населення за доходами; бідність населення, яку визначають на підставі вартості фізіологічно необхідного мінімуму майнової забезпеченості; інфляція як процес і результат знецінення коштів – стан гіперінфляції унеможливорює безконфліктне пристосування населення до умов життя, що безперервно зазнають змін; безробіття та повна незайнятість окремої частини населення держави, що створює підґрунтям для масового здобуття засобів існування протиправним шляхом; надмірний податковий тиск на підприємництво, який спричиняє тінізацію бізнесу [9, с. 108].

Серед організаційно-управлінських чинників шахрайської злочинності у сфері іпотечного кредитування потрібно виокремити такі: низький рівень розкриття корисливих злочинів, передусім тих, які вчинюють шляхом шахрайства; неналагодженість державної системи кримінологічного моніторингу економіки, що має передбачати безперервне спостереження, оцінювання та

прогнозування явищ економіки; функціональні протиріччя між різними підрозділами правоохоронних органів, які протидіють одним і тим самим видам корисливих злочинів.

До цієї групи детермінант також належать технічні передумови вчинення аналізованих видів злочинів, зокрема: недосконалість технічних засобів попередження та запобігання злочинам у сфері банківського кредитування; недоліки в організаційно-технічному забезпеченні механізму негайного реагування на більшість корисливих злочинів; брак спеціальної загальнодержавної автоматичної бази даних щодо корисливих злочинів, яка була б доступна всім працівникам правоохоронних органів; низький рівень взаємодії українських та іноземних правоохоронних структур під час виявлення й розслідування транснаціональних злочинів у зазначеній сфері.

Зауважимо, що головною з-поміж нормативно-правових детермінант є недосконалість законодавчої бази. Нині кредитно-фінансова діяльність банків та інших небанківських фінансових установ урегульована значною кількістю нормативних актів, серед яких закони України «Про банки і банківську діяльність», «Про Національний банк України», «Про іпотеку», «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрації обтяжень», «Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати», «Про фінансовий лізинг», Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України, постанови Національного банку України тощо. Водночас ці нормативно-правові акти неузгоджені із законами України «Про Національну поліцію», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», «Про Службу безпеки України», «Про прокуратуру», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про Державну контрольно-ревізійну службу в Україні» в аспекті надання інформації про фінансові операції установ та клієнтів кредитно-фінансової системи.

Окрім того, вчиненню шахрайських злочинів у сфері іпотечного кредитування сприяють:

- наявність прогалів і протиріч у фінансовому, податковому, бюджетному, валютному законодавстві щодо регулювання економічних відносин;

- неналежний рівень офіційного тлумачення кримінально-правових норм стосовно відповідальності за завдання

матеріальних збитків унаслідок учинення шахрайських злочинів у сфері банківського кредитування;

- невинуватено м'яке покарання за певні корисливі злочини економічної спрямованості, зокрема й у сфері банківського іпотечного кредитування, що унеможлиблює ефективну протидію їм на стадії підготовки (у зв'язку з тим, що готування до злочину невеликої тяжкості не тягне за собою кримінальної відповідальності). Наприклад, підготовка до вчинення злочину, передбаченого ст. 222 Кримінального кодексу України «Шахрайство з фінансовими ресурсами»;

- невизначеність санкцій низки норм щодо відповідальності за злочини у сфері банківського кредитування, що позбавляє винних та осіб, які застосовують правові норми, можливості визначати суспільну небезпечність злочинів;

- термінологічна неузгодженість кримінального та цивільного законодавства щодо визначення бланкетних ознак окремих видів злочинів;

- брак ефективного правового регулювання кримінальної відповідальності юридичних осіб за злочини, вчинені у сфері банківського кредитування.

До правових детермінант належать також конкуренція кримінально-правових норм, що регулюють відповідальність за злочини у сфері іпотечного кредитування, та недооцінювання з боку законодавця суспільної небезпечності шахрайських злочинів у цій сфері (зокрема організованих) тощо.

З-поміж спеціальних факторів, які безпосередньо впливають на сферу іпотечного кредитування, виокремлено такі, що залежать від банківських установ, і ті, які залежать від правоохоронних органів.

До спеціальних детермінант, визначених діяльністю банківських і небанківських фінансових установ, зараховуємо такі: неефективна організація роботи банків з населенням у сфері іпотечного кредитування; намагання отримати якомога більше прибутку, що не дає змоги вивчати на належному рівні платоспроможність кожного клієнта; несформованість професійних навичок у значної частини банківського персоналу, неухважність банківських співробітників під час оформлення кредитів. Зокрема, замало уваги приділяють під час надання коштів за кредитними картами перевірці строку їх дії, номерів за «Стоп-аркушем» з метою

встановлення ознак підроблення картки або її пошкоджень, наявності підпису на зворотному боці тощо). Під час оформлення експрес-кредитів скорочена форма оцінювання позичальника не забезпечує якісного аналізу інформації щодо останнього. Внаслідок цього непоодинокими стали випадки надання кредиту неблагонадійним і неплатоспроможним клієнтам з підробленими документами; брак повної інформації щодо умов кредитування – банківські установи не завжди надають позичальнику вичерпну інформацію щодо умов кредитування та стосовно всіх платежів за кредитом. На початковому етапі від клієнта досить часто приховують частину умов укладення кредитного договору. Отже, реальні витрати споживач може оцінити лише після першої сплати за іпотечним кредитом, тому деякі клієнти не мають можливості передбачити всі видатки.

З іншого боку, до спеціальних детермінант злочинності у сфері іпотечного кредитування належать ті, які виникають унаслідок діяльності працівників правоохоронних органів, а саме: дефіцит кадрового забезпечення в органах та підрозділах, які здійснюють протидію економічним злочинам, зокрема й у сфері іпотечного кредитування; відсутність можливості безперешкодного доступу правоохоронних органів до відомостей, які становлять комерційну та банківську таємницю, до інформації щодо учасників ринку цінних паперів й осіб, які отримують великі кредити під заставу; дефіцит вискоєфективних технологій розслідування нових видів злочинів у сфері банківського кредитування. Здебільшого розслідування зазначеної категорії злочинів звичайними методами не забезпечує виявлення необхідних доказів вини особи, яка вчинила цей злочин. Також зі співробітниками банку, які звільняються не проводять належної роботи, попри те, що вони можуть взяти із собою бланки документів, дублікати печаток, комп'ютерну інформацію, яка становить банківську таємницю. З огляду на це, виникає реальна можливість з корисливою метою оформити підроблені документи на отримання кредиту.

Спеціальними детермінантами також є організаційні й організаційно-технічні чинники: брак загальнодержавного банку даних щодо потенційних позичальників, відомості якого були б загальнодоступними; відсутність державної інформаційної мережі, інтегрованої в міжнародну мережу, що забезпечує універсальний контроль за підозрілими угодами, зокрема

фінансовими операціями; низька ефективність правозастосовної практики органів, які забезпечують виконання судових рішень щодо боржників; критично низький рівень виявлення фактів протиправного отримання кредитів, завдання майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою за відсутності ознак привласнення; низька ефективність офіційного моніторингу (кримінально-статистичного спостереження, аналізу та прогнозування) злочинності в банківській сфері; низька ефективність планування протидії кредитним злочинам. Технічними факторами, які сприяють учиненню злочинів у сфері банківського кредитування, є недосконалість технічних засобів, що можуть сприяти запобіганню корисному заволодінню кредитними коштами шляхом визначення підроблення документів, а також відсутність централізованого комп'ютерного зв'язку між правоохоронними органами та банками, який надає можливість вчасно забезпечити банки інформацією щодо можливих шахрайських дій у сфері іпотечного кредитування.

Отже, до причин та умов вчинення шахрайства у сфері іпотечного кредитування належать такі: нездатність держави забезпечити конструктивне реформування економічних відносин і сформувати цивілізовану соціально орієнтовану ринкову систему господарювання; провокаційна роль держави в зміцненні в суспільній економічній свідомості стереотипів ухилення від виконання власних зобов'язань за боргами тощо; відставання законодавчого забезпечення протидії корисливим злочинам (протидія корупції, організованю злочинності, інформаційні системи та захист інформації); корупція в органах влади, правоохоронних органах, кредитній системі; правовий нігілізм у суспільстві; невідповідність населення і суб'єктів господарювання до цивілізованої та законотворчої діяльності в умовах ринкових відносин, які перебувають на стадії формування; наявність феномену байдужого, індивідуального ставлення суспільства до економічної злочинності; низька ефективність роботи органів контролю; недоліки в діяльності правоохоронних органів; недостатня кваліфікація працівників правоохоронних і судових органів; брак загальнодоступного державного банку даних щодо потенційних кредиторів та позичальників; відсутність державної інформаційної мережі, інтегрованої в міжнародну мережу, яка забезпечувала б універсальний контроль за підозрілими угодами,

зокрема за фінансовими операціями тощо; вразливість кредитної діяльності у контексті криміналізації [9, с. 109].

Комплекс зазначених вище узагальнених детермінант, які притаманні не лише злочинам у сфері банківського іпотечного кредитування, а й економічним злочинам загалом, забезпечує відносну легкість їх учинення та нівелює психологічні перешкоди в потенційних правопорушників.

Банківська сфера тісно пов'язана з економічною, політичною та правовою. Кожна з них потребує фінансування, яке здійснюють банківські установи. До того ж, джерелом формування прибутку кредитних установ є рух грошових коштів від одних суб'єктів до інших, який відбувається за допомогою банків. Саме тому тісний зв'язок з різними соціальними сферами є необхідною умовою банківської діяльності. Так, для шахрайства у сфері іпотечного кредитування характерний її інтенсивний розвиток під впливом різноманітних соціальних факторів.

До основних морально-спонукальних причин злочинів у сфері іпотечного кредитування належать: бажання зберегти позитивний імідж кредитної установи та намагання залучити нових клієнтів; зневіра щодо ефективної діяльності правоохоронних органів; перешкоджання втручання правоохоронних органів у господарську діяльність кредитних організацій, якщо її здійснюють нелегально; злочинна діяльність працівників кредитних установ, які виконують організаційно-розпорядчі й адміністративно-господарські обов'язки.

Загострення криміногенної обстановки у сфері банківського кредитування спричиняють обставини, що стосуються функціонування банківської системи загалом. Детермінанти цього виду злочинів можна умовно розподілити на дві групи. До першої зараховуємо чинники загальносоціального рівня, що акумулюють усі недоліки і прорахунки соціальної та економічної політики, організації управління народним господарством, функціонування органів влади й управління, а до другої – фактори, зумовлені специфікою діяльності власне банківської системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Тараненко Ю. О. Окремі види правопорушень у фінансово-кредитній галузі України / Ю. О. Тараненко, І. Г. Андрущенко, О. П. Дзісяк // Право і безпека. – 2006. – № 5 (3). – С. 184–186.
2. Бойко А. Економічна злочинність як соціальне явище / А. Бойко // Вісник Львівського університету. – 2002. – Вип. 37. – С. 461–466. – (Серія «Юридична»).
3. Чернявський С. С. Методика розслідування злочинів у сфері банківського кредитування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Чернявський Сергій Сергійович. – Київ, 2001. – 309 с.
4. Кальман О. Г. Злочинність у сфері економіки України: Теоретичні та прикладні проблеми попередження : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Кальман Олександр Григорович. – Харків, 2004. – 431 с.
5. Криминология : учеб. для юрид. вузов / под ред. А. И. Долговой. – М. : НОРМА–ИНФРА, 1999. – 784 с.
6. Проблеми боротьби зі злочинами, що скоюються з використанням банківської системи // Інформаційний бюлетень МВС України / Українська академія внутрішніх справ. – Київ, 1994. – 32 с.
7. Попович В. М. Правові основи банківської справи та її захист від злочинних посягань : настільна книга з питань банківської та підприємницької економічної безпеки / В. М. Попович. – Київ : Дія-плюс, 1995. – 325 с.
8. Тосунян Г. А. Защита банковской деятельности: уголовно-правовой аспект / Г. А. Тосунян // Государство и право. – 1995. – № 3. – С. 49–56.
9. Паламар Л. Усунення умов, що сприяють учиненню злочинів, пов'язаних із незаконним отриманням банківських кредитів / Л. Паламар // Підприємництво, господарство і право. – 2011. – № 3 (183). – С. 106–109.

REFERENCES

1. Taranenko, Yu.O., Andruschenko, I.H., & Dzisiak, O.P. (2006). Okremi vydy pravoporushen u finansovo-kredytniy haluzi Ukrainy [Certain types of offenses in the financial and credit sphere of Ukraine]. *Pravo i bezpeka, Law and security*, 5, 184-186 [in Ukrainian].

2. Bojko, A. (2002). Ekonomichna zlochynnist iak sotsialne iavyshche [Economic crime as a social phenomenon]. *Visnyk Lvivskoho universytetu, Bulletin of the University of Lviv*, 37, 461-466 [in Ukrainian].
3. Cherniavskiy, S.S. (2001). Metodyka rozsliduvannia zlochyniv u sferi bankivskoho kredyтуvannia [The methodology of investigating crimes in the sphere of bank lending]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
4. Kalman, O.H. (2004). Zlochynnist u sferi ekonomiky Ukrainy: Teoretychni ta prykladni problemy poperedzhennia [Crime in the sphere of the economy of Ukraine: Theoretical and applied problems of prevention]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
5. Dolhova, A.I. (1999). *Krymynolohiya [Criminology]*. Moscow: NORMA-INFRA [in Russian].
6. Problemy borotby zi zlochynamy, shcho skoiuiutsia z vykorystanniam bankivskoi systemy [Problems of combating crimes that are committed using the banking system]. 1994. *Informatsijnyj biuleten MVS Ukrainy, Newsletter of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine*. Kyiv: Ukrainska akademiia vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].
7. Popovych, V.M. (1995). *Pravovi osnovy bankivskoi spravy ta ii zakhyst vid zlochynnykh posiahan [Legal basis of banking and its protection from criminal encroachment]*. Kyiv: Diia-plius [in Ukrainian].
8. Tosunian, H.A. (1995). Zashchyta bankovskoj deiatelnosti: uholovno-pravovoj aspekt [Protection of Banking Activities: Criminal-Legal Aspect]. *Hosudarstvo i pravo, State and Law*, 3, 49-56 [in Russian].
9. Palamar, L. (2011). Usunennia umov, shcho spryiaut uchynenniu zlochyniv, poviazanykh iz nezakonnym otrymanniam bankivskykh kredytiv [Elimination of conditions conducive to the commission of crimes associated with the illegal receipt of bank loans]. *Pidpryemnytstvo, hospodarstvo i pravo, Bussiness Economy and Law*, 3, 106-109 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 19.01.2017
